व्यवसायिक पशुपालनले ग्रामीण क्षेत्रका कृषकमा पारेको प्रभाव

पोखरा लेखनाथ म.न.पा. वडा नं. १९, घार्मीमा आधारित समाजशास्त्रीय अध्ययन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
पृथ्वीनारायण क्याम्पस समाजशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर
तह दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको
आवश्कता पूरा गर्न तयार पारिएको

शोध पत्र

प्रस्तुतकर्ता

विजया शर्मा

रोल नं. : ११४/०६७

परीक्षा रोल नं. ४८०४८९

त्रि.वि. दर्ता नं. ९-२-२१-३९०-२००७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

पोखरा

२०७४

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको आवश्यकता पूर्तिको निम्ति शोधार्थी छात्रा विजया शर्माद्वारा द्वव्यवसायिक पशुपालनले ग्रामिण क्षेत्रका कृषकमा पारेको प्रभाव" शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । उहाँको कार्य प्रति म सन्तुष्ट छु । उक्त शोधपत्रको आवश्यक मुल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

(रामचन्द्र बराल)

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मितिः २०७४ चैत्र

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको आवश्यकता पूर्तिको निम्ति शोधार्थी छात्रा विजया शर्माद्वारा द्व्यवसायिक पशुपालनले ग्रामिण क्षेत्रका कृषकमा पारेको प्रभाव" शीर्षकको शोधपत्र समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तिका लागि उचित ठहरिएकोले स्विकृती प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

....

(रामचन्द्र बराल)

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

....

(शंकर पौडेल)

बाह्य परीक्षक

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

....

(प्रा.डा. विश्वकल्याण पराजुली)

विभागीय प्रमुख

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति : २०७४ चैत्र

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा मानविकी संकाय समाजशास्त्र विभागको स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि यो शोध पत्र तयार पारिएको छ । यो शोध पत्र पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा, समाजशास्त्र विभागका शोधनिर्देशक रामचन्द्र बरालको निरन्तर अनुगमन, हौसला र प्रोत्साहनको परिणाम हो । उहाँको मूल्यवान् सुझाव, मार्ग निर्देशन नभएको भए यो शोध पत्र पूरा हुन सक्ने थिएन । म उहाँप्रति आभारी छु र उहाँको सहयोगप्रति ऋणी छु । शोधकार्य लेखनमा प्रेरणा र सहयोग गर्नुहुने विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु प्रा.डा.विश्वकल्याण पराजुली साथै विभागका सम्पूर्ण गुरुहरुप्रति हार्दिक कृतज्ञता टक्रयाउन चाहन्छु ।

यो शोधपत्र साविक लामाचौर गा.वि.स. वडा नं. ८ र ९ हाल पो.ले.म.न.पा. वडा नं. १९ मा व्यावसायिक रुपमा पशुपालन गरेका कृषकहरुको बारेमा अध्ययन गरी पशुपालनले उनीहरुको जीवनस्तरमा पारेका प्रभाव पत्ता लगाउने उद्देश्य राखी अध्ययन गरिएको छ । अनुसन्धानको जग मानिने तथ्याङ्क संकलनका सन्दर्भमा मेरा जिज्ञासा, प्रश्नावली विना कुनै झन्झट, संकोच नमानी कुशलतापूर्वक प्रतिक्रया दिई यस शोध कार्यलाई सफल बनाउन समय प्रदान गर्नुहुने सम्पूर्ण उत्तरदाता, मुख्य सूचनादाता, समहु केन्द्रित छलफलका सहभागीहरुप्रति असीम धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यसैगरी मेरा अभिभावकहरुको निरन्तर प्रोत्साहन र हौसला प्रति म आभार व्यक्त गर्दछु । घार्मीमा व्यवसायिक रुपमा पशुपालन गर्दै आएका सम्पूर्ण कृषकप्रति म कृतज्ञ छु ।

अन्त्यमा यस शोधकार्यका लागि उपयुक्त समयको चाँजो मिलाएर अनुकूलता प्रदान गरी तथ्याङ्क संकलनमा मुख्य सहयोग गरी सततसाथ दिने श्रीमान् शङ्कर पौडेललाई म हृदयदेखि नै धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यस्तैगरी अन्य आवश्यक व्यवस्था मिलाउन सहयोगी छोरी वर्षा पौडेल र छोरा दिवस पौडेललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । त्यस्तैगरी कम्प्युटर सेटिङ गरी शोध पत्र सम्पन्न गर्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने क्विक कम्प्युटर सर्भिस, पोखरा लेखनाथ म.न.पा. १ बगरप्रति पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

यस शोधपत्रले पशुपालनको क्षेत्रमा आगामी दिनमा अनुसन्धान गर्न चाहने अध्येताका लागि सहयोगी हुने आशा लिएको छु । अन्त्यमा मुल्याङ्कन समितिबाट प्राप्त सुझावहरुलाई परिमार्जित गरी सम्बन्धित विभागमा पेश गरेको जानकारी गराउँदछु ।

मितिः २०७४ चैत्र   विजया शर्मा

विषयसूची

		पेज
सिफारिस पत्र		*i*
स्वीकृति पत्र		*ii*
कृतज्ञताज्ञापन		*iii*
विषयसूची		*iv*
तालिका सूची		*v*
शोधसार		*vi*
अध्याय -एक		
परिचय		**१-७**
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	३
१.३	अध्ययनका उद्देश्यहरू	५
१.४	अध्ययनको महत्त्व	५
१.५	अध्ययनको सीमा	६
१.६	अध्ययनको संगठनात्मक ढाँचा	६
अध्याय-दुई		
साहित्यको पुनरावलोकन		**८-१९**
२.१	अवधाराणागत पृष्ठभूमि	८
२.२	सैद्धान्तिक पुनरावलोकन	१०
२.३	पूर्व अध्ययनको समीक्षा	१३
२.४	अवधारणात्मक खाका	१७
अध्याय-तीन		
अध्ययन विधि		**२०-२२**
३.१	अध्ययन क्षेत्रको छनौटको औचित्य	२०
३.२	अनुसन्धान ढाँचा	२०
३.३	तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत	२०
३.४	समग्रता अध्ययन	२१

३.५ तथ्याङ्क संकलनका विधिहरु २१
३.६ तथ्याङ्क प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण २२
अध्याय चार
अध्ययन क्षेत्रको परिचय तथा सामाजिक आर्थिक विशेषता २३-२९
४.१ अध्ययन क्षेत्रको परिचय २३
४.२ उत्तरदाताको जनसांख्यिक विवरण २३
४.३ उत्तरदाताको उमेरगत विवरण २४
४.४ शैक्षिक अवस्था २५
४.५ पारिवारिक संरचना २६
४.६ गैर कृषि पेशामा सहभागिता २७
४.७ व्यवसायिक पशुपालनका प्रकार २८
अध्याय पाँच
अध्ययन क्षेत्रमा पशुजन्य उत्पादन र परिवर्तनको अवस्था ३०-३८
५.१ पशुपालनको व्यवसायीकरण ३०
५.२ पशुपालनमा लाग्ने प्रेरणा ३१
५.३ मासिक आम्दानी ३२
५.४ कृषकको खर्च र बचत ३३
५.५ व्यवसायिक पशुपालन गर्ने तरिका ३३
५.६ कृषकसँग भएका पशुपालनका प्रकार ३५
५.७ पशु आहार र प्रविधिको प्रयोग ३६
५.८ तालिममा पहुँच ३७
अध्याय छ
पशुपालनले कृषकमा पारेको प्रभाव ३९-४९
६.१ पशुपालनको व्यवसायीकरण ३९
६.२ पशुपालनको उद्देश्य ३९
६.३ पशुपालनले पारेको प्रभाव ३९
६.४ उत्पादन पछि आएको परिवर्तन ४०
६.५ संघ संस्थामा आवद्धता ४१

६.६ पारिवारिक सम्बन्धमा आएको परिवर्तन ४२
६.७ पशुपालनले आर्थिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव ४४
६.८ सामाजिक क्षेत्रमा पारेको प्रभाव ४५
६.९ पशुपालन सम्बन्धी नकरात्मक प्रभाव ४७
६.९.१ उत्पादन कम हुँदा पनी बेच्नुपर्ने प्रवृत्ति ४७
६.९.२ परम्परागत रुपमा बाँडेर खाने चलनको अभाव ४८
६.९.३ पशु स्याहारमा नअपनाइएको सावधानी ४८
६.९.४ रोग तथा परिजिवी नियन्त्रणमा समस्या ४९
६.९.५ फोहोर व्यवस्थापन सम्बन्धी व्यवस्था ४९
अध्याय सात
सारांश, निष्कर्ष एवम् सुझाव ५०-५२
७.१ सारांश ५०
७.२ निष्कर्ष ५१
७.३ सुझावहरू ५२
सन्दर्भ सामाग्री
अनुसूचि
प्रश्नावली

तालिका सूचि

		पेज
४.१	उत्तरदाताको जनसाङ्ख्यिक विवरण	२४
४.२	उमेरगत विवरण	२५
४.३	उत्तरदाताको शैक्षिक विवरण	२६
४.४	उत्तरदाताको पारिवारिक संरचना	२७
४.५	उत्तरदाताको कृषि बाहेक अन्य पेशामा संलग्नता	२७
४.६	उत्तरदाताको पशुपालन बाहेक अन्य पेशामा पनि संलग्न	२८
४.७	व्यावसायिक पशुपालनका प्रकार	२८
५.१	पशुपालनमा भएका प्रेरणाका स्रोत	३१
५.२	उत्तरदाताको मासिक आम्दानी विवरण	३२
५.३	उत्तरदाताको पशुपालन गर्ने प्रविधि	३३
५.४	कृषकसँग भएका पशुका प्रकार	३६
५.५	पशु आहारा र प्रविधिको प्रयोग	३७
५.६	तालिम प्राप्त पशुपालक	३८
६.१	कृषकहरूमा उत्पादनको प्रभाव	४०
६.२	कृषकको जीवनमा आएका परिवर्तनका पक्षहरू	४१
६.३	संघ संस्थामा आवद्ध कृषकहरू	४२
६.४	पशुपालन व्यवसायले कृषकमा पारेको आर्थिक प्रभाव	४४
६.५	सामाजिक प्रभाव	४६

शोधसार

प्रस्तुत शोध पत्र द्वव्यावसायिक पशुपालनको ग्रामिण क्षेत्रका कृषकमा पारेको प्रभाव" शीर्षक अर्न्तगत, कास्की जिल्लका पोखरा लेखनाथ महानगरपालिका वडा नं. १९ को गायत्री टोल विकास संस्था र माझथर टोल विकास संस्थाको क्षेत्रभित्र रही अध्ययन गरिएको छ । व्यवसायिक पशुपालनले यस क्षेत्रका किसानहरुको सामाजिक, आर्थिक अवस्थामा पारेको प्रभाव विश्लेषण गर्नुका साथै कृषकको जीवनस्तरमा पारेको सकारात्मक र नकारात्मक प्रभाव केलाउने कार्य यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य हो । यस अध्ययनमा गायत्री टोलर माझथर टोलमा बसोबास गर्ने ११५ परिवार मध्ये व्यावसायिक पशुपालनमा लागि जम्मा ४२ परिवारलाई मात्र छनोट गरिएको छ । सैद्धान्तिक व्याख्या र विश्लेषणको लागि आधुनिकीकरण सिद्धान्त, विकासको अवधारणा, आर्थिक सिद्धान्तको दृष्टिकोण प्रयोग गरिएको छ ।

शोध कार्यमा प्राथमिक र द्वितीय तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्कको लागि प्रश्नावली अनुसूचि, अवलोकन विधि, वैयक्तिक अध्ययन र मुख्य जानकार व्यक्तिसँगको छलफलको प्रयोग गरिएको छ । द्वितीय तथ्याङ्क विभिन्न कार्यालय संघसंस्था आदिबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई लिइएको छ । यस शोधकार्यमा विभिन्न शीर्षकको तालिकामा तथ्याङ्क प्रस्तुत गरी प्रतिशत समेत छुट्याई आवश्यकता अनुरोध वर्णनात्मक रुपमा समेत प्रष्ट्याइएको छ । यस कार्यका लागि एक अवधारणात्मक खाका बनाई, आर्थिक, सामाजिक र प्राविधिक पक्षले कसरी कृषकको जीवनशैलीमा सुधार ल्याएको छ भन्ने विषय मुख्य रुपमा केलाइएको छ ।

व्यावसायिक रुपमा पशुपालनमा लाग्नेमा महिलाको तुलनामा पुरुष नै देखिए जुन ५९.२! छ भने उमेरगत हिसावले ३५-४५ वर्ष उमेर समुहका किसान, सबैभन्दा बढी ३५.६२! पाइयो । कृषकको शैक्षिक स्तर हेर्दा ३५.७१! पाइयो कृषकको शैक्षिक स्तर हेर्दा ३५.७१! कृषक साक्षर देखिए भने २८.५८! ले माध्यमिक शिक्षासम्म अध्ययन गरेको देखिन्छ । कृषकको पारिवारिक संरचना हेर्दा एकात्मक परिवारमा बस्ने संख्या ७६.१९! पाइयो । कृषिबाहेक अन्य पेशा पनि हुने मानिसको संख्या ३५.७१ प्रतिशत मात्र छ भने कृषि मात्र हुने ६४.२९! छन् आर्थिक पक्षको कुरा गर्दा मासिक २०-२५ हजार कमाउने कृषक सबैभन्दा बढी ५२.३८! छन् । अझै पनि परम्परागत रुपमा यस पेशालाई अगाल्ने कृषक जम्मा ७.१५! छन् । बाँकी सबैले आधुनिक तरिकाले पशुपालन गरेको पाइयो । उत्तरदाता मध्ये अधिकांश ९०.४७ प्रतिशत तालिम प्राप्त व्यक्तिहरु छन् ।

पशुपालने पारेको प्रभाव हेर्दा १६.७६ ! सामाजिक, ७६.१९! आर्थिक र ७.१४! शैक्षिक क्षेत्रमा प्रभाव पारेको देखिन्छ । आर्थिक पक्षलाई हेर्दा आम्दानीको केही हिस्सा बचत गर्ने कृषकको संख्या ५७.१४! पाइयो ।

व्यवसायिक सफलतासँगै पशुपालक कृषकले समाजमा सामाजिक प्रतिष्ठा प्राप्त गरेका राम्रो आर्थिक उन्नतीसँगै घरजग्गा जोडेका, स्वास्थ्य सेवामा समेत आफू सक्षम रहेको भेटियो । आर्थिक सुधारताले कृषकको जीवनशैलीमा नै परिवर्तन भएको कुरा अध्ययनबाट पत्ता लागेको छ । आर्थिक सुधारसँगै उनीहरूमा बालबालिकालाई पढाउनुपर्दछ भन्ने धारणाको विकास भएको देखिन्छ । त्यसैगरी पशुपालन पछि भएको आर्थिक सुधारले आत्मनिर्भर बन्ने सक्षम कृषकहरूको संख्या अत्याधिक पाइयो ।

पशुपालन व्यवसायका धेरै सकरात्मक पक्षहरू हुँदा-हुँदै पनि केही नगन्य मात्रामा यसका नकरात्मक पक्षहरू पनि देखिएका छन् । अझै पनि पशुपालनमा लागेका कृषकलाई हेय दृष्टिकोणले हेर्ने, फोहोरी पेशाको रुपमा अपमान गर्ने गरिन्छ । सरसफाइमा ध्यान नदिदा पशु पन्छिका रोग सर्ने, परजीवीले आक्रमण गर्ने देखिन्छ । व्यावसायिक रुपमा पशुपालन गरी आम्दानी गर्ने कृषकमा बाडेर खाने प्रवृत्ति कम हुने, पेशाको लोभले गुणस्तरमा ध्यान नदिने जस्ता यसका नकरात्मक पक्षहरू देखिन्छन् ।

व्यवसायिक पशुपालनले ग्रामीण क्षेत्रका कृषकमा पारेको प्रभाव

पोखरा लेखनाथ म.न.पा. वडा नं. १९, घार्मीमा आधारित समाजशास्त्रीय अध्ययन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
पृथ्वीनारायण क्याम्पस समाजशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर
तह दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको
आवश्कता पूरा गर्न तयार पारिएको

शोध पत्र

प्रस्तुतकर्ता

विजया शर्मा

रोल नं. : ११४/०६७

परीक्षा रोल नं. ४८०४८९

त्रि.वि. दर्ता नं.९-२-२१-३९०-२००७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

पोखरा

२०७४

व्यवसायिक पशुपालनले ग्रामीण क्षेत्रका कृषकमा पारेको प्रभाव विजया शर्मा, २०७४